

УДК 351.863 (477):351.84

**С. В. Васильчак,
О. Р. Жидяк, Л. М. Лояк****СОЦІАЛЬНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ
В КОНТЕКСТІ ПЕНСІЙНОЇ РЕФОРМИ**

Розглянуто актуальні підходи до визначення поняття «соціальне забезпечення», обґрунтовано його сутність, визначено методи соціального захисту та особливості побудови національної системи соціального захисту в різних країнах. Досліджено проблеми і перспективи розвитку сучасної пенсійної системи України як важливої складової соціального забезпечення населення. Акцентовано на тому, що вдосконалення чинної пенсійної системи

має багатоаспектний характер та розраховане на тривалу перспективу, що полягає у втіленні в життя прийнятих законодавчих актів, виявленні їх недоліків і розробці пропозицій щодо вдосконалення системи державного регулювання у цій сфері.

Ключові слова: соціальний захист, соціальне забезпечення, пенсійна система, пенсійна реформа, пенсійне забезпечення, соціальна сфера, система соціального захисту, соціальна політика.

Постановка проблеми. Сучасний розвиток суспільства характеризується посиленням процесів, пов'язаних із глобалізацією соціальної політики. Це призводить до того, що ця проблема виходить на наддержавний рівень, актуалізується питання ефективного регулювання розвитку країн в інтересах підвищення добробуту населення.

Головною складовою системи соціального захисту населення є пенсійне забезпечення. Тому подальший розвиток пенсійної системи як елементу соціального захисту населення, не може здійснюватися ізольовано від реформування суспільно-політичних та соціально-економічних процесів. Це обумовлює необхідність комплексного державного управління реформами в системі пенсійного забезпечення та соціальній політиці й удосконалення відповідних організаційно-економічних механізмів у цих сферах.

У контексті майбутнього розвитку системи соціальних прав, меж їх поширення загалом і соціального забезпечення зокрема можна дійти однозначного висновку, що Україна перебуває під впливом сучасних загальносвітових тенденцій. Євроінтеграційні орієнтири розвитку України вимагають, щоб соціально-економічна політика держави була направлена на досягнення європейських стандартів якості життя. Це передбачає надійний соціальний захист населення і належне пенсійне забезпечення. Пенсійне забезпечення є фрагментом економічної системи України. Пенсійні права – одні з основних соціальних прав, визначених Конституцією України та законами України, які не тільки проголошені чи задекларовані, а й реалізуються і стосуються кожної особи як активного учасника суспільного життя.

Стан дослідження. Питання розвитку соціального захисту населення завжди були актуальними. Проблематику розвитку пенсійного забезпечення як складової соціального захисту в Україні досліджували: Л. Ткаченко, Е. Лібанова, М. Шуило, Л. Єлісеєва, Т. Калита, З. Смутчак тощо. Проте доцільно зауважити, що є необхідність подальшого дослідження особливостей побудови системи соціального захисту в Україні.

У наукових дослідженнях вирішення проблеми забезпечення реформування пенсійної системи порушено багато різних актуальних

питань і напрямів. Зокрема, питання розвитку системи соціального захисту населення європейських країн, підвищення пенсійного віку, вдосконалення солідарної системи і недержавного пенсійного забезпечення, а також запровадження накопичувальної пенсійної системи. Однак, актуальним залишається питання розширення та застосування методів соціальної політики з врахуванням досвіду інших країн.

Метою статті є теоретичне обґрунтування сутності системи соціального забезпечення населення шляхом реформування пенсійної системи, а також визначення основних напрямів її вдосконалення.

Виклад основних положень. Соціально-економічні реформи, що проводяться в Україні, зумовили радикальні зміни в житті суспільства. Одночасно відбуваються кардинальні зміни і в його соціальній структурі. У більшості населення формуються принципово нові ціннісні орієнтири, змінюється комплекс соціальних умов життя людей. Необхідність докорінних змін у забезпеченні якісних характеристик життя людей є сьогодні чи не найголовнішим питанням, що стоїть на порядку денному і перед державною владою, і перед нацією загалом.

Одним із основних атрибутів соціальної політики будь-якої цивілізованої держави є соціальний захист населення. Складна макроекономічна ситуація в країні, спад економічного розвитку призводять до значного зростання соціальних негараздів. Протистояти цим явищам може лише суспільство, в якому створено надійну систему соціального захисту населення [1, с. 95].

Саме пенсійне забезпечення розглядається як особливий складовий елемент соціальної функції держави і водночас як сукупність методів задоволення матеріальних потреб тих верств населення, які, відповідно до чинного законодавства, мають право на отримання пенсії. Пенсійне забезпечення є однією з основних гарантій матеріального забезпечення непрацездатних громадян, оскільки для непрацездатних пенсіонерів пенсія фактично стає основним джерелом їх існування [2, с. 66].

Нині майже у всіх країнах існують у тій чи іншій формі інституційні системи соціального забезпечення. Проте є значні відмінності між різними групами країн, регіонами та окремими країнами щодо типів страхових випадків, охоплення населення, рівнів допомоги, а також ефективності та дієвості наявних програм.

Провідні експерти Міністерства соціальної політики України та Міжнародної організації праці (МОП) відзначають, що системи соціального забезпечення, що охоплюють формальний сектор, а також універсальні програми, що фінансуються із державного бюджету, постраждали внаслідок економічного занепаду, що простежується у краї-

нах, що розвиваються, протягом останніх десяти років, а також іноді від програм структурної перебудови економіки.

Міжнародна організація праці (МОП) традиційно визначає соціальне забезпечення з погляду громадських заходів, необхідних для задоволення трьох типів потреб або непередбачуваних життєвих обставин: потреба в медичній допомозі; втрата або суттєве скорочення доходу через хворобу, вагітність та пологи, виробничу травму, старість, інвалідність, смерть годувальника або безробіття, а також витрати, пов'язані з вихованням дітей [3].

Термін «соціальне забезпечення» вперше офіційно використано у назві закону Сполучених Штатів Америки, Закону про соціальне забезпечення 1935 року, хоча цей законодавчий акт заснував програми лише для допомоги за віком, у разі смерті, інвалідності та безробіття. Він знову з'явився в законі, прийнятому в Новій Зеландії 1938 року, в якому поєднано низку наявних і нових видів соціальної допомоги. Міжнародна організація праці (МОП) швидко прийняла цей термін, який був потім широко використаний в різних конвенціях та рекомендаціях МОП, що прийняті протягом декількох років після першого всеохоплюючого стандарту зі соціального забезпечення, Конвенції про соціальне забезпечення (мінімальні норми), 1952 (№ 102) [4].

Для забезпечення соціального захисту населення використовується різноманіття методів. У промислово розвинених країнах найбільш використовуваним методом є соціальне страхування. У багатьох інших країнах роботодавці за законом зобов'язані надавати допомогу безпосередньо своїм працівникам. Це називається відповідальністю роботодавця, варіантом якої є вимога до роботодавців заключити договір приватного страхування або брати участь у фінансуванні фонду конкретного ризику від імені своїх працівників. Інші допомоги можуть надаватися на всеохоплюючій основі для всіх жителів, здебільшого вони фінансуються за рахунок державного бюджету.

Техніка адресної соціальної допомоги використовується, коли необхідно приділити увагу певній цільовій групі, наприклад, особам із низькими доходами. Ці допомоги фінансуються за рахунок податків і потребують перевірки права на допомогу кожної особи.

Обов'язкові програми накопичення заощаджень, згідно з якими кожна людина володіє особистим рахунком, складають інший підхід. Національні накопичувальні фонди, присутні у деяких країнах, що розвиваються, є найбільш відомим прикладом цього підходу. Кожна техніка соціального забезпечення пов'язана зазвичай з певним методом фінансування: наприклад, програми соціального страхування фінансуються за рахунок внесків і від роботодавців, і від працівників.

Всеохоплюючі програми фінансуються за рахунок оподаткування, однак, існують приклади всеохоплюючих програм, що фінансуються за рахунок внесків, наприклад, державна пенсія за віком у Японії. Основні характеристики різних методів соціального забезпечення наведені в таблиці. У разі програм, пов'язаних зі зайнятістю, тобто подібних до соціального страхування, відповідальності роботодавця та державних накопичувальних фондів, участь є обов'язковою відповідно до вимог законодавства. Однак, це не стосується всеохоплюючих програм та адресної соціальної допомоги, оскільки допомога доступна лише тим, хто відповідає конкретним умовам, також зазначеним у законі (або правилах). Кожна система знаходиться під наглядом уряду; також загальноприйнятим є громадське управління програмами (окрім видів допомоги, що засновані на відповідальності роботодавця) [3, с. 11].

Таблиця

Методи соціального захисту

	Соціальне страхування	Всеохоплюючі програми	Обов'язок роботодавця (1)	Адресна соціальна допомога	Національний накопичувальний фонд
Фінансування	внески	податки	роботодавцем	податки	внески
Розподіл	так	так	ні	так	ні
Підстава для права на допомогу	робота	місце проживання	робота	особиста потреба	робота

(1) У деяких країнах працівники повинні власноруч забезпечувати свою безпеку (мандат працівника): медичне страхування (Швейцарія), пенсії за віком, за інвалідністю та у зв'язку із втратою годувальника (Чилі).

Подано за джерелом [3].

Як відзначають міжнародні експерти у сфері соціального захисту, система соціального захисту повинна мати принаймі три основні цілі та необхідні ресурси для їх досягнення (рис.).

Ресурси, необхідні для досягнення головних цілей, поступають за трьома каналами: прямі трансфери з державного бюджету, що фінансуються за рахунок податків, допомоги, що надаються зі систем соціального забезпечення, пов'язаних із роботою і фінансованих за рахунок внесків, а також доходи, отримані шляхом заощаджень протягом трудового життя.

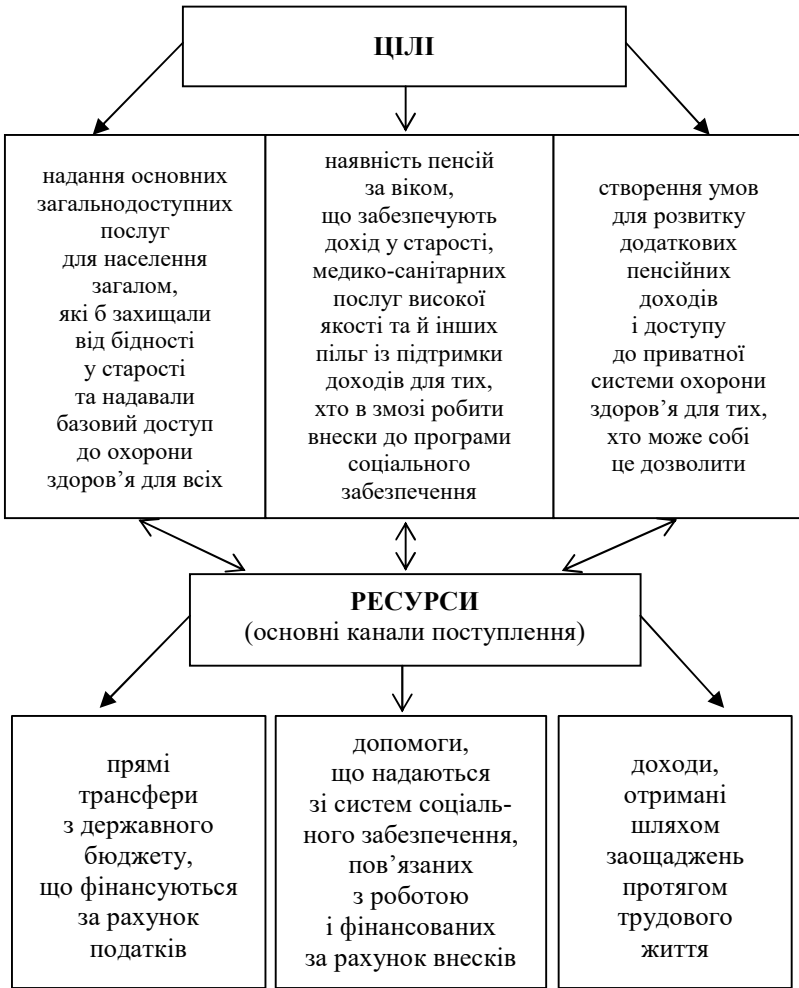

Рис. Структура системи соціального захисту

* Розроблено автором на основі джерела [3].

Це може бути досягнуто шляхом впровадження багаторівневої системи, за якої різні цілі фінансуються за рахунок різних джерел, а саме:

– всеохоплюючий рівень, що надає допомогу за єдиною ставкою й основні послуги охорони здоров'я та фінансується на щорічній осно-

ві за рахунок податків (для яких у деяких випадках може знадобитися перевірка права на допомогу);

– рівень, пов'язаний зі зайнятістю, що фінансується за рахунок роботодавця, а також здебільшого за рахунок внесків працівників, і надає широкий спектр допомог із підтримки доходів та медичні послуги для учасників;

– додатковий рівень, що ґрунтується на індивідуальних і додаткових програмах, пов'язаних зі зайнятістю на добровільній або обов'язковій основі, та зазвичай знаходяться в управлінні приватних компаній. Що стосується пенсій, то фонди мають бути повністю профінансованими, тобто внески накопичуються у резервах для забезпечення майбутніх виплат [3, с. 11].

Важливість додаткових програм, пов'язаних із зайнятістю, відрізняється від однієї країни до іншої і залежить від рівня допомог, що надаються державними системами соціального забезпечення.

Основними складовими соціальної сфери, через які виявляється рівень забезпечення соціального захисту, є, зокрема, добробут, рівень доходів населення, оплата праці, стан здоров'я, зайнятість, демографічна ситуація, соціально-класова диференціація, пенсійне забезпечення. Вона залежить від соціально-економічного розвитку, наявності людських, матеріальних, природних ресурсів [2, с. 66].

Науковці відзначають, що ХХ ст. було періодом закріплення та утвердження права на соціальний захист. Фактично тоді сформувався основний індекс соціальних прав, який не є вичерпним і доповнюватиметься з розвитком суспільства. Базові соціальні права не просто закріплені у конституціях країн світу, а й стали звичними у масовій свідомості громадян. У ХХ ст. також закладено високі стандарти соціального захисту, яких Україна тільки намагається досягти. У ХХІ ст. виникають нові виклики (економічні кризи, глобалізація, старіння населення, безробіття, міграція, війни, біженці, внутрішньо переміщені особи тощо).

Погоджуємося з думкою О. Данилюк [5], про те, що Україні в контексті євроінтеграційних перетворень, зокрема пенсійної системи, необхідно дослідити кращий європейський досвід та імплементувати його.

Слід зазначити, що пенсійна система будь-якої розвинутої країни буває двох рівнів. Так, перший рівень пенсійної системи становить державна пенсія, яка формується залежно від трудового стажу та сплачених до Пенсійного фонду страхових внесків, тобто солідарна система загальнообов'язкового державного пенсійного страхування. Другий рівень – загальнообов'язкова накопичувальна система. Суть її в тому,

що всі громадяни в обов'язковому порядку сплачуватимуть внески із зарплати, загалом це формуватиме для кожного працівника своєрідний депозит. Людина у такий спосіб заощаджує кошти, їх обліковують на її особистому рахунку, на них нараховують відсотки, і коли працівник досягне пенсійного віку, із цієї системи отримуватиме ще одну частину пенсії, розмір якої залежатиме від суми коштів, акумульованих на персональному рахунку, разом із виплатами зі солідарної системи [5, с. 774].

Більшість вітчизняних науковців у своїх дослідженнях акцентували на тому, що для України виходом із проблем є спочатку частковий, а згодом повний перехід пенсійної системи на другий рівень, і це дасть змогу більш справедливо здійснювати пенсійні нарахування та сприятиме участі в цьому процесі громадян.

Як гадає М. Шумило [6], загальносвітовою тенденцією, яку можна простежувати і в Україні, є відхід від концепції патерналістичної соціальної держави, згідно з якою основні труднощі зі соціального захисту є на державі. Він вважає, що ця проблема є гострою для країни, тому неминучою є зміна концепції. Держава, хоча й доволі повільно, але відходить від патерналізму, що трактується як матеріальне забезпечення всіх без винятку громадян, які перебувають у скруті, у формі прямих виплат із державного бюджету. Сьогодні в Україні можна спостерігати зародження неопатерналістичної держави, в умовах якої соціальна функція здійснюється через ширше застосування і розширення методів реалізації соціальної політики, спрямованих на запобігання соціальним ризикам. Майбутні отримувачі соціального захисту мають усвідомлювати те, що наявність і розмір соціальних виплат залежать від їхньої активної трудової діяльності та участі в соціальному страхуванні. В основу нового підходу до розбудови соціальної держави має бути передусім покладено принцип особистої відповідальності громадян. Кожен повинен робити все можливе для підтримки свого життєвого рівня і зараз, і в майбутньому [6, с. 77].

Саме впровадження до трудового та соціально-забезпечувального законодавства принципу особистої відповідальності за своє матеріальне забезпечення у старості та в разі втрати працездатності буде визначальним при формуванні нової парадигми країни соціального добробуту. Держава за таких умов перетворюється зі забезпечувача соціального захисту на його гаранта, регулятора й організатора ефективного функціонування соціального захисту громадян [6, с. 79].

Основними факторами, які впливають на формування та трансформацію фінансових механізмів пенсійної системи з урахуванням соціальної складової, є: старіння населення, зміна демографічного

складу, глобалізація ринків товарів і робочої сили, зростання зайнятості в неформальному секторі економіки та неповна зайнятість. Тому пенсійне забезпечення потрібно розглядати не тільки як напрям соціального захисту, а як важливу складову фінансової системи, що забезпечує відтворення і розвиток населення та економічне зростання й конкурентоспроможність країни [7, с. 186].

Висновки. Пенсійна система завжди залишається базовим складником системи соціального забезпечення через систему соціальних гарантій та суттєвим чинником, який безпосередньо впливає на стан економіки держави. Соціальна та економічна роль політики пенсійного забезпечення у сучасному суспільстві визначається надійністю пенсійного забезпечення, що є основою соціальної стабільності держави, а також економічної. Завданням України є утримання соціальних стандартів і підвищення їх до стандартів Європейського Союзу та Міжнародної організації праці.

1. Кириленко О. П., Малиняк Б. С., Петрушка О. В. Розвиток державного пенсійного страхування в умовах пенсійної реформи: монографія / за ред. О. П. Кириленко. Тернопіль: ТНЕУ, 2013. 350 с.

2. Смутчак З. В. Система пенсійного забезпечення як складова соціального захисту населення. *Економічний вісник Запорізької державної інженерної академії*. 2016. Вип. 5–2 (15). С.66–69.

3. Пенсійна система і фінансування системи соціального забезпечення. URL: komspip.rada.gov.ua/uploads/documents/30079.pdf (дата звернення: 15.09.2018).

4. Конвенція № 102 про мінімальні норми соціального забезпечення, 1952 р. URL: http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/993_011

5. Данилюк О. І. Стан пенсійного забезпечення населення України в контексті євроінтеграційних перетворень. *Глобальні та національні проблеми економіки*. 2016. Вип. 14. С. 772–776.

6. Шумило М. М. Сучасний стан та перспективи розвитку системи пенсійного забезпечення в Україні. *Вісник НАН України*. 2017. № 2. С. 76–87.

7. Нога І. М. Розробка концепції соціальної політики держави через механізм реформування системи пенсійного забезпечення в Україні. *ДодДУУ «МЕНЕДЖЕР»*. 2014. № 2 (68). С. 180–188.

Vasylchak S. V., Zhydyak O. P., Loyak L. M. Social welfare in the context of pension reform

The subject of the study is the theoretical and methodological principles of formation of the social welfare system in the context of current development of pension reform in Ukraine. The objective of the study is the theoretical research of the essence of the system of social welfare of the population by means of reforming the pension system, as well as defining the main directions of its

improvement. The study uses a number of scientific methods and approaches (logical generalization, systematic, comparison, graphical) which allowed to ensure the conceptual unity of the research.

The article deals with actual approaches to the definition of the concept «social welfare», determines its essence, defines the methods of social protection and peculiarities of construction of the national system of social protection in different countries. The problems and prospects of development of the modern pension system of Ukraine as an important component of social welfare of the population are explored. The emphasis is placed on the fact that the improvement of the current pension system has a multidimensional character and is designed for a long-term perspective which is to implement the previously adopted legislative acts, to identify their downsides and to develop propositions concerning improvement of the system of state regulation in this sphere.

The results of the research are applied in the field of economics and in the practical activity of structural departments of the Pension Fund of Ukraine.

The main findings of the research and its theoretical and methodological results can lead to the following statement: the study of the Ukrainian pension system is an important element of scientific research in the field of social welfare; the pension system in each country is an important component of social protection of the population; the effectiveness of the pension system will result in well-being of the population and the level of stability in the society; social welfare in Ukraine is far from being perfect both in form and content; the pension system of Ukraine does not meet the requirements of the present day due to the complicated problems caused by the downsides of the current pension system and by the inadequacy of the mechanism of its financing.

Key words: social protection, social welfare, pension system, pension reform, pension, social sphere, social protection system, social policy.

Стаття надійшла 21 жовтня 2018 р.